

بررسی تهدیدهای به کارگیری اینترنت اشیا در محیط‌های نظامی

رسول رضانی دهقی^{۱*}، محمدرضا موحدی صفت^۲

پذیرش مقاله: ۹۸/۰۹/۱۱

دریافت مقاله: ۹۸/۰۷/۰۹

چکیده

اینترنت اشیا یکی از فناوری‌های نوظهور و برهم‌زن فضای سایبر می‌باشد که موجب تغییرات گسترده و عمیق در همه عرصه‌های جامعه شده است. این فناوری قابلیت ارسال و دریافت داده‌ها بین اشیاء از طریق شبکه‌های ارتباطی را فراهم کرده و منشأ ایجاد تغییرات شگرفی در حوزه‌های مختلف از جمله بخش نظامی گردیده است. ورود فناوری اینترنت اشیا به بخش‌های نظامی باعث ایجاد قابلیت‌های جدید و شگرفی در این عرصه شده و کارایی بخش‌های دفاعی را به شدت افزایش داده است. بهره‌گیری از این فناوری چالش‌هایی را هم به همراه دارد که امنیت به‌عنوان مهم‌ترین آن‌ها می‌باشد. لذا شناسایی تهدیدهای ناشی از این فناوری نوظهور موضوعی بسیار حیاتی و قابل‌مطالعه است. هدف از این تحقیق بررسی تهدیدهای به کارگیری اینترنت اشیا در حوزه نظامی است و سؤال اصلی تحقیق آن است که حوزه نظامی با به کارگیری فناوری اینترنت اشیا با چه تهدیدهایی مواجه خواهد شد؟ روش تحقیق در این مقاله، توصیفی (موردی) و با رویکرد آمیخته (کمی و کیفی)، کمی به صورت آمار توصیفی و بهره‌گیری از روش‌های آماری و کیفی به روش تحلیل محتوا می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق شامل ۷ نفر از خبرگان و صاحب‌نظران حوزه سایبری و تعداد ۸۰ نفر از مدیران و فرماندهان سامانه‌های دفاعی در رده‌های صف و ستاد با تحصیلات کارشناسی ارشد و بالاتر هستند. نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد تسخیر، تخریب و دست‌کاری سامانه‌های نظامی، نفوذ از طریق ریزپردازنده‌ها، سرقت اطلاعات، نابودی اطلاعات، تسخیر اطلاعات، سرقت حساب‌های کاربری، انکار سرویس، تهدید شناسه‌های رادیویی و تهدید حریم خصوصی کارکنان از مهم‌ترین تهدیدهای به کارگیری اینترنت اشیا در محیط نظامی می‌باشد.

واژگان کلیدی: تهدید، اینترنت اشیا، محیط نظامی، لایه‌های کاربردی، آسیب پذیری.

۱. دانشجوی دکتری مدیریت راهبردی فضای سایبر دانشگاه عالی دفاع ملی (* نویسنده مسئول)

sephrramezany@yahoo.com

۲. استادیار و عضو هیئت‌علمی دانشگاه عالی دفاع ملی، ایمیل نویسنده اول movahedi@sndu.ac.ir

مقدمه

ماهیت پویای علم و فناوری ایجاب می‌کند که هر روز شاهد تغییر و تکامل علوم و همچنین ظهور فناوری‌های جدید باشیم. برخی از فناوری‌های نوین و نوظهور از ظرفیت و ویژگی‌های بسیار زیاد و متفاوتی برخوردارند؛ به نحوی که می‌توانند تأثیرات بنیادی بر زیرساخت‌های حیاتی یک کشور داشته باشند. چنین فناوری‌هایی را که موجب تغییرات گسترده و عمیق در عرصه فناوری، صنعت، اقتصاد و ... می‌شوند، فناوری‌های نوظهور و بنیان‌کن^۱ می‌نامند. اینترنت اشیاء^۲، داده‌های عظیم^۳ و محاسبات ابری^۴ نمونه‌هایی از این فناوری‌ها می‌باشند. در این میان اینترنت اشیاء از طریق ایجاد تعامل و ارتباط میان انسان، اشیاء و محیط پیرامونی در تمامی جنبه‌های زندگی آینده نفوذ کرده و به دلیل وسعت کاربرد و همچنین صرفه‌جویی در منابع از اهمیت ویژه‌ای برخوردار خواهد بود (عقبی طلب، ۱۳۸۷: ۱).

اینترنت اشیا با ترکیب دو عرصه دیجیتالی و فیزیکی، دسترسی به فناوری اطلاعات را گسترده‌تر می‌سازد. امکانات بی‌شمار فراهم شده به کمک توانمندی نظارت و کنترل اشیای جهان فیزیکی، الهام‌بخش موج جدیدی از نوآوری خواهد بود. اینترنت اشیا می‌تواند تغییرات وسیعی در چگونگی نظارت و مدیریت از راه دور بر فعالیت‌های مختلف، ردیابی کالاها، مدیریت دارایی‌های فیزیکی سازمان‌ها، میزان توجه افراد به سلامت و شیوه عملکرد شهرها ایجاد نماید و منجر به شکل‌گیری چشم‌اندازهای مختلفی برای آینده گردد (معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری، ۱۳۹۵: ۳).

پیشرفت علم و فناوری در حوزه دفاعی، هم به دلیل امکان ایجاد قابلیت‌های دفاعی جدید و هم به دلیل به وجود آمدن تهدیدهای نوظهور ناشی از این پیشرفت‌ها، موضوعی بسیار حیاتی و قابل مطالعه است. بی‌شک ورود اینترنت اشیاء در عرصه امور دفاعی و نظامی نیز قابلیت‌های جدید و شگرفی را در اختیار این بخش‌ها قرار خواهد داد. بهره‌گیری از این فناوری نوین به یگان‌های

-
- 1- Disruptive Technologies
 - 2- Internet Of Things
 - 3- Big Data
 - 4- Cloud Computing

نظامی و دفاعی فرصت خواهد داد تا از پتانسیل حس‌گرهای بسیار کم‌هزینه، متنوع و کنترل‌پذیر، در نظارت مستمر بر صحنه نبرد، نظارت بر محیط پیرامونی، نظارت بر سلامت و امنیت تجهیزات و کارکنان، کنترل ساختمان‌ها و غیره استفاده نموده و علاوه بر کاهش نیروی انسانی موردنیاز، به برتری اطلاعاتی نیز دست یابند. قابلیت‌های اینترنت اشیا یکی از ارزان‌ترین روش‌های دفاع و یکی از مناسب‌ترین راهکارهای افزایش آستانه تاب‌آوری می‌باشد. همچنین یکی از مهم‌ترین ابزارهای بازدارندگی و یکی از بهترین و مناسب‌ترین شیوه‌های کاهش خطای انسانی در محاسبات و کاهش هزینه‌ها در نیروهای نظامی خواهد بود. از طرفی استفاده از اینترنت اشیا حجم بی‌سابقه‌ای از اطلاعات را در اختیار واحدهای نظامی قرار می‌دهد که تأثیر زیادی بر نحوه عمل نیروهای نظامی در حین عملیات و جنگ خواهد داشت. البته، اگرچه استفاده از این فناوری در محیط نظامی مزایایی دارد، اما باید به خطرات جدی حوزه امنیت اطلاعات نیز توجه داشت. (وب‌سایت انجمن اینترنت اشیا ایران، ۱۳۹۶).

این پژوهش باهدف بررسی تهدیدهای به کارگیری فناوری اینترنت اشیا در محیط نظامی مبتنی بر رایانش ابری بوده که از لحاظ محیط موردسنجش (نظامی)، ترکیب (اینترنت اشیا مبتنی بر رایانش ابری) و سطح (راهبردی) تحقیق دارای نوع‌آوری می‌باشد. این تحقیق به لحاظ هدف از نوع توسعه‌ای/کاربردی و به لحاظ روش از نوع توصیفی (موردی) و با رویکرد آمیخته (کمی و کیفی)، کیفی به روش تحلیل محتوا و کمی به صورت آمار توصیفی و با استفاده از نرم‌افزار SPSS می‌باشد. جامعه آماری پژوهش تعداد ۸۰ نفر از خبرگان و صاحب‌نظران در خصوص موضوعات نظامی و همچنین فضای سایبر هستند و حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران در سطح خطای پنج درصد برابر با ۳۰ نفر به دست می‌آید که به صورت هدفمند انتخاب و پرسشنامه در مورد آن‌ها اجرا گردید. نمره‌گذاری پرسشنامه‌ها به صورت طیف لیکرت می‌باشد. در ادامه مقاله به صورت ذیل سازمان‌دهی می‌شود. در بخش ۲، مباحث مرتبط با اینترنت اشیا و تهدیدهای مرتبط با اینترنت اشیا ارائه شده است. در بخش ۳، مدل مفهومی تحقیق ارائه گردیده است. بخش ۴، به تجزیه و تحلیل و ارزیابی داده‌ها می‌پردازد و در نهایت در بخش ۵، نتیجه‌گیری و پیشنهادها ارائه شده است.

چارچوب مفهومی (مبانی نظری)

فناوری اینترنت اشیاء

عبارت اینترنت اشیا نخستین بار در سال ۱۹۹۹ توسط کوین اشتون بکار رفت و در آن جهانی توصیف شد که در آن هر چیزی از جمله اشیاء بی‌جان برای خود هویت دیجیتال دارند و کامپیوترها این قابلیت را دارند که این اشیا را مدیریت نمایند. در واقع اینترنت اشیا فناوری مدرنی در دنیای مجازی است که هر موجودی اعم از جامدات، گیاهان، حیوانات و انسان‌ها قابلیت ارسال اطلاعات از طریق شبکه‌های ارتباطی اعم از اینترنت و یا اینترنت را داشته باشند (Zheng, & Carter, 2015: 3). وزارت دفاع آمریکا در تعریف اینترنت اشیا بیان می‌دارد که: اینترنت اشیا شامل دو جنبه پایه است: (۱) خود اینترنت (۲) دستگاه‌های نیمه‌خودکار (اشیاء)، با قابلیت استفاده از محاسبات ساده، شبکه، مشاهده و احساس و به‌کارگیری این قابلیت‌ها برای حس کردن و اقدام در دنیای فیزیکی (DoD, 2016: 2).

اینترنت اشیا می‌تواند تغییرات وسیعی در چگونگی نظارت و مدیریت از راه دور بر فعالیت‌های مختلف، ردیابی کالاها، مدیریت دارایی‌های فیزیکی سازمان‌ها و غیره ایجاد نماید و منجر به شکل‌گیری چشم‌اندازهای مختلفی برای آینده سازمان گردد. توانمندی ایجاد پیوند میان جهان فیزیکی و اینترنت و نیز سایر شبکه‌های داده، پیامدهای عمیقی برای جامعه در زمینه‌های نظامی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خواهد داشت. پیش از تکامل بعدی فناوری اطلاعات، اینترنت اشیا به بازتعریف چگونگی تعامل ما با جهان فیزیکی خواهد پرداخت و شیوه‌های رایانه محوری برای مدیریت زیرساخت‌های عمومی و سازمان‌دهی امور مختلف ایجاد خواهد کرد (دبیرخانه برنامه ملی آینده‌نگاری علم و فناوری در حوزه فاوا، ۱۳۹۵: ۴).

اینترنت اشیا مبتنی بر رایانش ابری^۱

یکی از خروجی‌های اینترنت اشیا تولید حجم بی‌سابقه‌ای از داده‌ها می‌باشد که ذخیره‌سازی و پردازش این حجم از داده توسط بسیاری از اشیا متصل به اینترنت امکان‌پذیر نمی‌باشد. ذخیره‌سازی، مالکیت و انقضای داده‌ها به مسائل با اهمیتی در این حوزه تبدیل شده است. امروزه اینترنت ۵ درصد از کل انرژی تولید شده دنیا را مصرف می‌کند و با گسترش اینترنت اشیا این مقدار رشد قابل توجهی خواهد داشت. بنابراین ایجاد مراکز داده متمرکز نظیر ابرهای اطلاعاتی،

تضمینی برای بهره‌وری انرژی و ارتقاء قابلیت اطمینان خواهد بود. داده‌ها باید ذخیره و به‌طور مناسبی برای نظارت هوشمند استفاده شوند (قیصری و دیگران، ۱۳۹۲: ۳۱). رایانش ابری یکی از رویکردهای جدید محاسباتی است که در چند سال اخیر مورد توجه بسیار قرار گرفته و به‌طور فزاینده‌ای در حال گسترش است. دنیای محاسبات به سرعت به سمت توسعه نرم‌افزارهایی پیش می‌رود که به جای اجرا بر روی رایانه‌های منفرد، به‌عنوان یک سرویس در دسترس میلیون‌ها کاربر قرار داده می‌شوند. از این نظر، رایانش ابری از دید کاربران نهایی ساختاری شبیه به یک توده ابر دارد که به‌واسطه آن می‌توان به برنامه‌های کاربردی از هر جایی از دنیا دسترسی یافت. رایانش ابری از دید زیرساخت، به‌گونه‌ای از سیستم‌های توزیع شده و موازی اطلاق می‌گردد که مجموعه‌ای از رایانه‌های مجازی را که به یکدیگر متصل هستند شامل می‌شود. این رایانه‌ها به‌طور پویا عرضه شده و به‌عنوان یک یا چند منبع محاسباتی یکپارچه بر اساس توافقات سطح سرویس ارائه می‌شوند. رایانش ابری بر آن است تا نسل جدیدی از مراکز داده را با ارائه سرویس‌ها و خدمات در ماشین‌های مجازی شبکه شده به‌صورت پویا، به‌گونه‌ای ممکن سازد که ارائه‌دهندگان خدمات کاربردی بتوانند سرویس‌ها و برنامه‌های کاربردی را با انعطاف‌پذیری و سهولت بیشتری ارائه کنند و کاربران نیز بتوانند از هر جایی از دنیا به برنامه‌های کاربردی دسترسی داشته باشند (اکبری، سرگلزایی جوان، ۱۳۹۳: ۴-۷).

اینترنت اشیاء و کاربردهای حوزه نظامی

اینترنت اشیا در حوزه نظامی، پتانسیل بالایی برای روزآمدسازی جنگ‌افزارها، استفاده از داده‌ها و خودکارسازی جهت حفظ جان سربازان و از طرف دیگر کاهش هزینه‌ها و افزایش کارایی دارد. شناسایی، کنترل و نظارت نیروها و جنگ‌افزارها، از مهم‌ترین کاربردهای اینترنت اشیا در حوزه نظامی است (یزدان پناه، ۱۳۹۵: ۶-۷). به‌کارگیری فناوری‌های مرتبط با اینترنت اشیا توسط نیروهای نظامی در درجه اول متمرکز بر برنامه‌های جنگی است. فرماندهی، کنترل، ارتباطات، رایانه، اطلاعات، نظارت و سامانه‌های شناسایی، میلیون‌ها حسگر را برای آگاهی‌بخشی به فرماندهان ارشد و سربازان حاضر در زمین و دریا و هوا در اختیار قرار می‌دهد (Zheng, & Carter, 2015: 3). بخش‌های بالقوه یگان‌های نظامی جهت استفاده از این فناوری عبارت‌اند از (RTO Task Group, 2015: 147):

- لجستیک (فرماندهی و کنترل پشتیبانی و تدارکات عملیات ترکیبی)
- آگاهی وضعیتی (در سطح تاکتیکی یک میدان جنگ از جمله نظارت، سنجش، شناسایی تهدید، موقعیت هدف، علامت‌گذاری وسایل نقلیه و سربازان، نظارت بر وضعیت و نظارت بر محیط‌زیست)
- مراقبت‌های پزشکی (نظارت بر سلامت میدان جنگ، نظارت بر بیماران و غیره).

با فراگیر شدن به‌کارگیری اینترنت اشیا در حوزه نظامی، تجهیزات نظامی مدرن به‌طور فزاینده‌ای با قابلیت پردازش و ارتباطات مجهز شده و برای بررسی و تغییر وضعیت تجهیزات مورد استفاده قرار خواهند گرفت. این تجهیزات می‌توانند به‌عنوان سانسورها و یا محرک‌ها در نظر گرفته شوند و در بقیه زیرساخت‌های اطلاعاتی ارتقا یابند. اشیا نظامی فیزیکی و مجازی دارای هویت، ویژگی‌های جسمی، شخصیت‌های مجازی و رابط‌های هوشمند خواهند بود و باید به‌صورت یکپارچه در شبکه اطلاعات نظامی ادغام شوند (IEEE WF IoT, 2015).

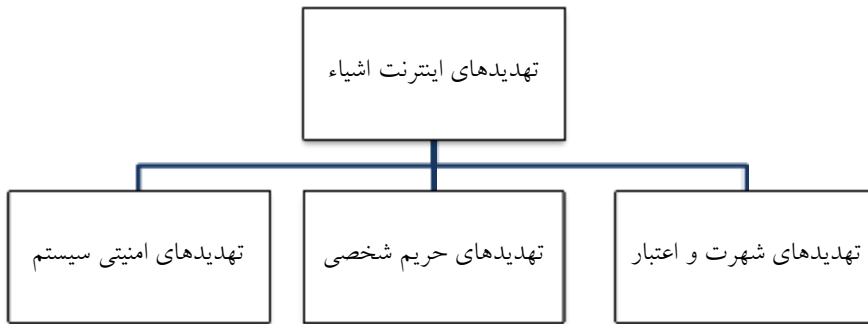
تهدیدهای مرتبط با اینترنت اشیا

در چارچوب اینترنت، تهدید (یا تهدید سایبری) به‌عنوان «امکان تلاش مخرب برای آسیب رساندن یا خراب کردن یک شبکه یا سیستم کامپیوتری» تعریف شده است. تعریف تهدید برای اینترنت اشیا، بسط این تعریف خواهد بود. فضای سایبر فیزیکی یکپارچه، پیامدهای تهدیدهای اینترنت اشیا را حتی شدیدتر می‌کند، زیرا تحقق آن‌ها ممکن است بر جهان فیزیکی تأثیر بگذارد. به‌عنوان مثال اگر شبکه یک ساختمان هوشمند به خطر بیافتد، مهاجم ممکن است کنترل سیستم‌های حیاتی ساختمان، مانند کنترل ترموستات سامانه گرمایشی یا کنترل قفل درب‌های هوشمند را در اختیار گیرد (Misra. 2017, 25).

طبقه‌بندی تهدیدهای اینترنت اشیا

با ظهور اینترنت اشیا، طبیعت تهدیدهای سایبری همواره در حال تغییر است. تهدیدهای سایبری بر اساس انگیزه‌های احتمالی حملات احتمالی و نوع صدمه به قربانی تقسیم می‌شوند. همان‌طور که در شکل ۱ نشان داده شده است، تهدیدهای اینترنت اشیا به سه دسته گسترده یعنی: تهدیدهای

امنیت سیستم، تهدیدهای حریم شخصی و تهدیدهای شهرت و اعتماد تقسیم می‌شوند (Misra. 2017, 25).

شکل ۱. طبقه‌بندی تهدیدهای اینترنت اشیا (Misra. 2017, 26).

فرصت‌های ایران از قبال داعش

- مشروعیت بخشیدن به دولت اسد
بزرگترین فرصتی که عملکرد داعش برای ایران و بالاخص جبهه مقاومت به وجود آورده است، مشروعیت بخشیدن به دولت بشار اسد می‌باشد. داعش با ورود خود به عراق، نشان داد که به مرزهای سیاسی اعتقادی ندارد و تهدیدی برای جامعه جهانی محسوب می‌شود. اقدامات این گروهک ثابت کرد که بشار اسد به دنبال قدرت طلبی نبوده است و همان طور که بارها اعلام کرده است برای صیانت از ملت سوری با این افراد می‌جنگد. افکار عمومی منطقه و جامعه جهانی نیز به این مسئله پی بردند که بحران سوریه منشا خارجی دارد (E, 1393, dsr).

- انسجام و وحدت گروه‌های سیاسی در عراق
همواره این بیم وجود داشته است که در سایه اختلافات گروه‌های سیاسی در عراق، به منافع ایران ضربه وارد شود مهمترین گروه‌های سیاسی در عراق شامل شیعیان، اهل تسنن و کردها می‌باشد. پس از سقوط صدام این سه مرکز قدرت نتوانسته اند با یکدیگر تعامل داشته باشند. اختلافات آنها به ملت عراق نیز سرایت نموده است. اکنون این فرصت به وجود آمده است که در سایه خطر

تروریست های داعش، گروهها و احزاب عراقی اختلافات را کنار بگذارند و به مقابله با تروریست ها بپردازند.

- امکان استفاده از توان غرب برای مقابله با گروه های تندرو سنی

دستگاه دیپلماسی باید در تعامل با غرب، موضوع داعش و حتی اخوان را مطرح نموده و در استفاده از ابزارهای آنها برای دفع این تهدید حیاتی در راستای ارتقاء امنیت ملی کشورمان کوشا باشد.

- نشان دادن قدرت ایران به رقبای منطقه ای و فرامنطقه ای

رویدادهای اخیر نشان داد که ایران به صورت واقعی یک قدرت منطقه ای است زیرا تا کنون رقبای ایران اعم از ترکیه، عربستان، قطر و حتی قدرتهای فرامنطقه ای و جهانی نتوانسته اند به اهداف خود آنگونه که ایران به این مهم نایل آمده است، دست یابند. لذا بسیاری از بازیگران کوچک در منطقه که برخی مواقع از چالشهای میان ایران و غرب برای ماجراجویی های هویتی و سرزمینی به عنوان فرصت بهره می بردند، احتمالاً در آینده در رفتار و سیاست های خود چرخشی جدی ایجاد کرده و با احتیاط بیشتری با ایران برخورد کنند.

- افزایش وزن سیاسی ایران در معادلات منطقه ای

ایران می تواند با پیشبرد سیاست های خود در عراق و سوریه، حفظ رژیم های حامی ایران و کمک در شکست داعش خود را به عنوان قدرتی برتر در مقابل توان غرب و کشورهای عربی و ترکیه نشان دهد.

- نزدیکی به غرب در جهت کاهش فشارهای وارده بر ایران

ایران می تواند از این فرصت پیش آمده یعنی اینکه داعش هم تهدیدی برای دول غربی می باشد و هم تهدیدی برای ایران جهت نزدیکی به غرب و کاهش فشار تحریم ها بر روی خود استفاده نماید.

لیست قوت های ج.ا.ا

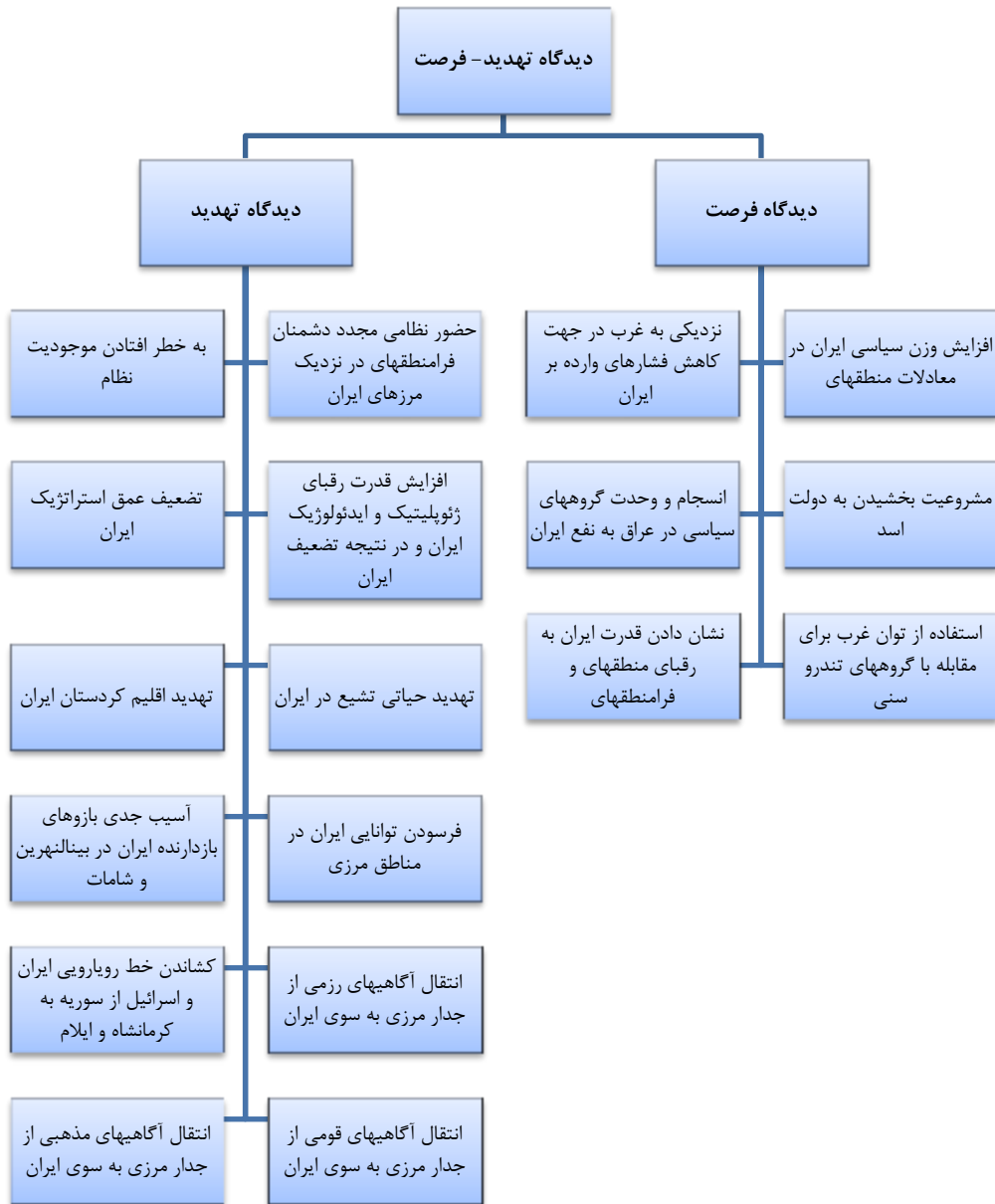
- نیروهای نظامی قدرتمند

- اکثریت غالب جمعیت شیعه در ایران
- بازوی نظامی حزب الله در لبنان
- وجود دولت‌های هم‌پیمان در سوریه و عراق
- توان بالای تکنولوژیکی تسلیحاتی ایران
- هم‌راستایی دیدگاه ایران با قدرت بزرگ روسیه در مبارزه با داعش
- توان بالای بسیج تا یک میلیون نیروی داوطلب در کمترین زمان
- نفوذ ایدئولوژیکی ایران در شیعیان عراق
- ذخایر عظیم نفتی و گازی ایران
- موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی ایران در منطقه

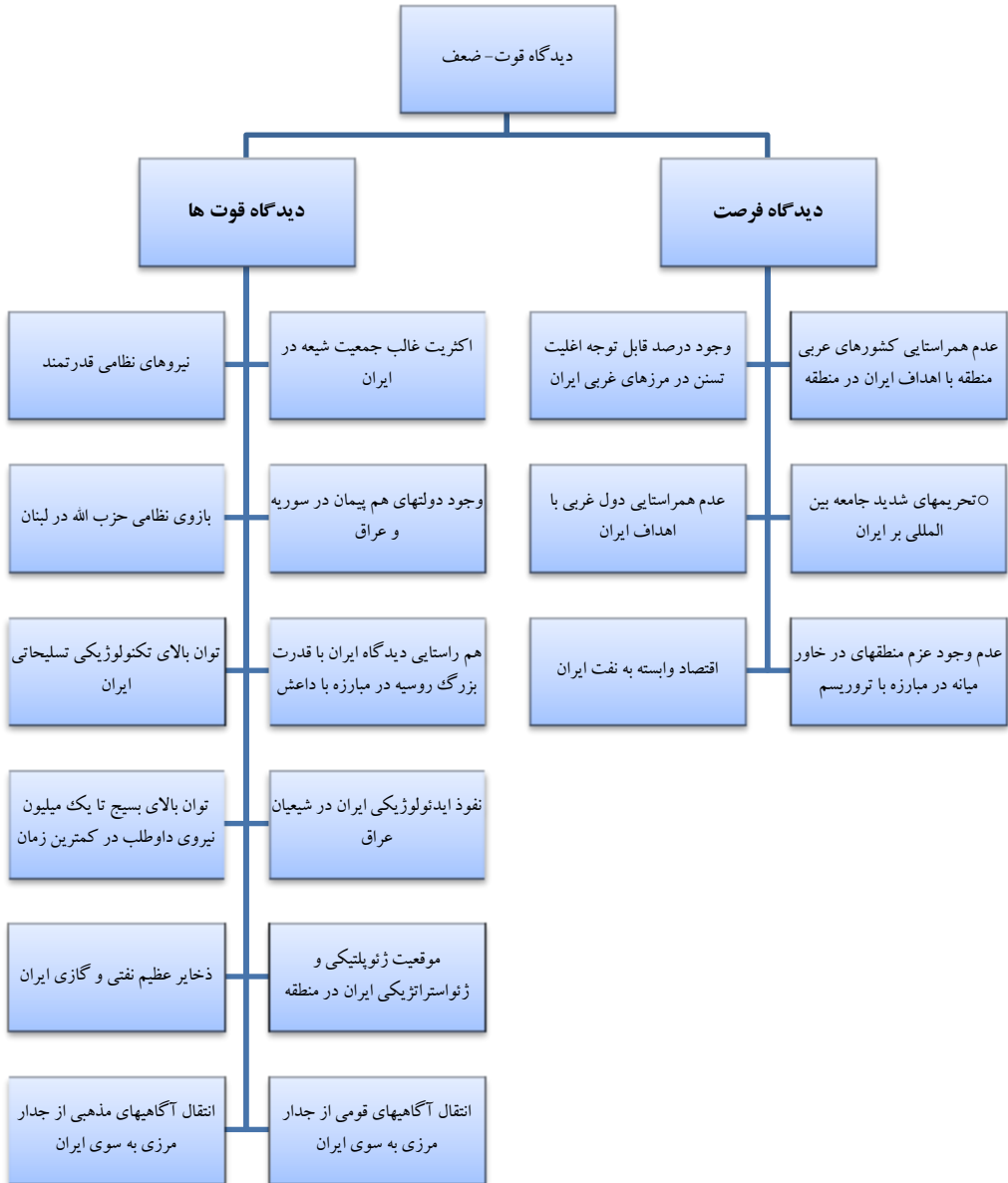
لیست ضعف‌های ج.ا.ا

- وجود درصد قابل‌توجه اقلیت تسنن در مرزهای غربی ایران
- عدم هم‌راستایی کشورهای عربی منطقه با اهداف ایران در منطقه
- عدم هم‌راستایی دول غربی با اهداف ایران؛ تحریم‌های شدید جامعه بین‌المللی بر ایران
- اقتصاد وابسته به نفت ایران؛ عدم وجود عزم منطقه‌ای در خاورمیانه و دنیای غرب در مبارزه با تروریسم

نمودار ۱. دیدگاه تهدید- فرصت

نمودار ۲. دیدگاه قوت - ضعف

تحلیل SWOT

جدول ۱. ماتریس قوت-ضعف، فرصت-تهدید

<p style="text-align: center;">عوامل درونی</p> <p style="text-align: center;">عوامل بیرونی</p>	<p style="text-align: center;">قدرت‌ها (S)</p> <p>نیروهای نظامی قدرتمند اکثریت غالب جمعیت شیعه در ایران بازوی نظامی حزب‌الله در لبنان وجود دولت‌های هم‌پیمان در سوریه و عراق توان بالای فناوریانه تسلیحاتی ایران هم‌راستایی دیدگاه ایران با قدرت بزرگ روسیه در مبارزه با داعش توان بالای بسیج تا یک میلیون نیروی داوطلب در کمترین زمان نفوذ ایدئولوژیکی ایران در شیعیان عراق ذخایر عظیم نفتی و گازی ایران موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی ایران در منطقه</p>	<p style="text-align: center;">ضعف‌ها (W)</p> <p>وجود درصد قابل توجه اقلیت تسنن در مرزهای غربی ایران عدم هم‌راستایی کشورهای عربی منطقه با اهداف ایران در منطقه عدم هم‌راستایی دول غربی با اهداف ایران تحریم‌های شدید جامعه بین‌المللی بر ایران اقتصاد وابسته به نفت ایران عدم وجود عزم منطقه‌ای در خاورمیانه در مبارزه با تروریسم</p>
<p style="text-align: center;">فرصت‌ها (O)</p> <p>مشروعیت بخشیدن به دولت اسد انسجام و وحدت گروه‌های سیاسی در عراق امکان استفاده از توان غرب برای مقابله با گروه‌های تندرو سنی نشان دادن قدرت ایران به رقبای منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای افزایش وزن سیاسی ایران در معادلات منطقه‌ای نزدیکی به غرب در جهت کاهش فشارهای وارده بر ایران</p>	<p style="text-align: center;">استراتژی‌های SO</p> <p><u>استراتژی نفوذ ایدئولوژیکی</u> <u>استراتژی بازوی قدرت</u> <u>استراتژی قدرت نرم در عراق</u> <u>استراتژی شعار مبارزه با تروریسم</u> <u>استراتژی نفوذ سیاسی</u></p>	<p style="text-align: center;">استراتژی‌های WO</p> <p><u>مشروعیت بخشی به حضور گسترده تر ایران</u> <u>کسب اعتبار در شکست تروریسم</u> <u>کاهش فشارهای بین‌المللی</u> <u>تضعیف رقبای منطقه‌ای</u></p>

تهدیدها (T)	استراتژی‌های ST	استراتژی‌های WT
<p>انتقال بعضی از آگاهی‌های قومی، مذهبی و رزمی به این‌سوی مرزها</p> <p>کشانده شدن خط رویارویی ایران-صهیونیسم از سوریه به کرمانشاه و ایلام</p> <p>غلبه تعهدات کشور بر توانمندی‌های آن</p> <p>از بین بردن نقش پل عراق برای ایران</p> <p>کاهش نفوذ گفتمانی جمهوری اسلامی</p> <p>تضعیف عمق استراتژیک ایران</p> <p>تهدید پیدایش دولت‌های نوظهور</p> <p>سومالیزه شدن، بعثیسم و طالبانیسم</p> <p>تضعیف بیش از پیش دولت شیعی در عراق و حکومت بشار اسد</p> <p>آسیب جدی بازوهای بازدارنده ایران در بین-النهرین و شامات</p> <p>تهدید حیاتی تشیع در ایران</p> <p>تهدید اقلیم کردستان ایران</p>	<p><u>استراتژی قدرت نظامی</u></p> <p><u>استراتژی بهره‌گیری از دول هم‌پیمان</u></p> <p><u>استراتژی ناامنی اسرائیل</u></p> <p><u>استراتژی موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک</u></p>	<p><u>استراتژی مرزهای بسته</u></p> <p><u>استراتژی نزدیکی به غرب</u></p> <p><u>استراتژی بی‌اعتمادی</u></p>

استراتژی‌های SO

- استراتژی نفوذ ایدئولوژیک

به دلیل اینکه ۹۸٪ از جمعیت ایران مسلمان و از این ۹۸٪، ۹۰٪ آن شیعیان می‌باشند و اینکه بافت غالب جمعیتی در کشور عراق نیز با حدود ۶۰٪-۶۵٪ درصد شیعه، ۳۲٪-۳۷٪ درصد سنی و ۳٪ درصد مسیحی و مردمان سایر ادیان هستند و با در نظر گرفتن این امر که عراق محل

زندگی و دفن ۶ امام شیعه است و شهرهای نجف، کربلا، کاظمین و سامرا زیارتگاه شیعیان جهان است، ایران می‌تواند با استفاده از این پتانسیل قوی یعنی زعامت شیعیان جهان و وجود آرامگاه‌های ۶ امام شیعه در عراق استفاده نموده و قدرت برتر نفوذکننده به‌عنوان کشوری خارجی در عراق را کسب نماید.

- استراتژی بازوی قدرت

ایران از تجهیزات نظامی، سیاسی و اقتصادی بی‌مانندی در خاورمیانه برخوردار است که این توانایی‌ها به همراه جنبش حماس در فلسطین، حزب‌الله لبنان، انصار الله یمن، گروه‌های مسلح و ذی‌نفوذ سیاسی شیعه و دولت شیعه عراق، گروه‌های ذی‌نفوذ در افغانستان و دولت هم‌پیمان در سوریه از بازوان قدرتمند ایران در منطقه جهت نفوذ و توسعه افکار خود در منطقه و فشار بر رقبای منطقه‌ای و سرکوب دشمنان تروریست منطقه‌ای مانند گروه تروریستی داعش در عراق و سوریه می‌باشد، به‌گونه‌ای که نمود فعالیت‌های اثرگذار این بازوان قدرتمند در نبردهای سوریه و عراق، جنگ حزب‌الله با اسرائیل، جنگ حماس با اسرائیل به نفع مردم و حکومت‌های قانونی آن‌ها، تصرف دژ باستین در افغانستان و تخلیه نمودن اردوگاه اشرف در عراق نمونه‌هایی آشکار هستند که بایستی تقویت روزافزون گردند.

- استراتژی قدرت نرم در عراق

سیاست خارجی ایران در چند سال گذشته، به میزان زیادی منسجم و تا حدودی واقع‌گرایانه بوده است. با توجه به پیوندهای مستحکمی که اکثر گروه‌های ملی در عراق با جمهوری اسلامی ایران داشتند و اکنون نیز دارند، روشن بود که هر نوع رژیمی که با شرکت تمام گروه‌های ملی در عراق، قدرت را در آن کشور به دست آورند، مانند هر رژیم فراگیری که در کشور افغانستان قدرت یابد، پایبند به دوستی و همکاری با ایران خواهد بود و ایران با توجه به این عامل می‌تواند نقش فراوانی در مبارزه با دشمنان منطقه‌ای و تروریسم داعش داشته باشد. دگرگونی رویه «عربی - سنی» به «شیعی - کردی» در عراق، به‌طورکلی به سود ایران در نفوذ هرچه بیشتر سیاسی در عراق و مبارزه با تروریسم داعش بوده و فرصت نفوذ بیشتر و تقویت نقش منطقه‌ای را برای

ایران فراهم کرده است، در این راستا و در جهت تقویت این امر، دولت ایران باید نظریه «قدرت نرم» را به کار گیرد تا نفوذ خود در عراق را از طریق کمک به مباحث اقتصادی، حمایت از مرجعیت شیعه در نجف و تأثیر بر افکار عمومی عراق از طریق رسانه‌ها را گسترش دهد.

- استراتژی شعار مبارزه با تروریسم

محاسن به‌کارگیری شعار «مبارزه با تروریسم» برای ایران رابطه مستقیمی در تعامل ایران با تمام دنیا دارد؛ همان‌گونه که یکی از مشاوران رئیس‌جمهور روحانی گفته است، در حال حاضر ایران با همان لحنی برای دنیا صحبت می‌کند که دنیا صحبت می‌کند و این نشان‌دهنده فرصتی برای تغییر چهره ایران در دنیا می‌باشد؛ درحالی‌که به نظر می‌رسد دنیای عرب درگیر جنگ و غرق در مشکلات است و از جانب بازیگران اصلی خود در موضع سستی و ضعف قرار دارد، ایران با ثبات و آرام ظاهر گردیده و دارای استراتژی استوار و محکمی است که به ایجاد تصویری از ایران که از لحاظ اجتماعی بیشتر شهروندان آن دانش‌آموخته و شهرنشین هستند کمک می‌نماید و این‌ها علاوه بر فضای سیاسی موجود در ایران است که در هیچ کشور عربی وجود ندارد.

- استراتژی نفوذ سیاسی

به دلیل بافت غالب جمعیت شیعه در عراق و اینکه بزرگ‌ترین اقلیت دینی در سوریه که صاحب قدرت در سوریه می‌باشند علوی‌های سوریه می‌باشند و همچنین دولت‌های موافق ایران در سوریه و عراق و اینکه این دولت‌ها و مردم آن‌ها بیش از هر چیز محتاج کمک ایران در مبارزه با تروریسم می‌باشند، ایران می‌تواند از این پتانسیل‌ها در جهت نفوذ هرچه بیشتر در عراق و سوریه و در راستای کاهش تهدیدهای داعش استفاده نماید.

استراتژی‌های ST

- استراتژی قدرت نظامی

ایران می‌تواند با استفاده از قدرت نظامی بی‌نظیر خود در منطقه و با توجه به اشراف اطلاعاتی و نظامی خود در منطقه در مبارزه با تروریسم در جهت کمک به دولت شیعه عراق و هم‌پیمان سوریه استفاده نموده و با کمک‌های اطلاعاتی و تسلیحاتی خود آثار تهدیدات ناشی از تروریسم داعش در منطقه کاهش دهد.

- استراتژی بهره‌گیری از دول هم‌پیمان

ایران می‌تواند با استفاده از پتانسیل بالای دول هم‌پیمان خود در منطقه مانند سوریه و دولت شیعه عراق بدون اینکه شخصاً در قبال مبارزه با تروریسم هزینه‌های کلانی پرداخت نماید، از توانایی‌ها و سرمایه‌های اقتصادی این دولت‌ها در مبارزه با تروریسم استفاده نماید تا بتواند آثار بار مالی هنگفت مبارزه با تروریسم را برای خود کاهش دهد.

- استراتژی نامنی اسرائیل

ایران می‌تواند از نقاط قوت خود مانند دولت سوریه، قدرت و نفوذ نظامی و اطلاعاتی خود در سوریه، حزب‌الله لبنان و حتی گروه‌های معارض در جهت ناامن نمودن مرزهای اسرائیل و فشار به این دشمن سیاسی و ایدئولوژیک خود بهره‌جسته و با تحت‌فشار قرار دادن اسرائیل تهدیدهای ناشی از اسرائیل را همانند کشانده شدن خط رویارویی ایران- صهیونیسم به دلیل افزایش فعالیت‌های سرویس‌های اطلاعاتی اسرائیل، از سوریه به کرمانشاه و ایلام، ختنی نماید

- استراتژی موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک

ایران می‌تواند با استفاده از موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک خود، همانند قرار گرفتن در محل تلاقی و راه ارتباطی اروپا به جنوب شرق و جنوب آسیا، محل زندگی بیش از یک‌سوم جمعیت جهان، پل ارتباطی میان سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا و امکان دسترسی کشورهای تازه استقلال‌یافته به آب‌های آزاد از طریق ایران کشور ما را خواسته یا ناخواسته در بطن تحولات مهم جهانی قرار می‌دهد. این موقعیت خاص ایران می‌تواند نقطه قوت بالایی که دارای نقاط قوت درونی بسیار دیگری در دل خود می‌باشد به‌عنوان اهرمی از جانب ایران در جهت کاهش تهدیدهای متصور از جانب تروریسم داعش، جلب‌توجه قدرت‌های غربی به سمت خود، کمک به هم‌پیمانان و تضعیف رقبای منطقه‌ای و حامی داعش استفاده نماید.

استراتژی‌های WT

- استراتژی مرزهای بسته

به دلیل شرایط خاص جغرافیایی- جمعیتی ایران در طول مرزهای غربی آن، مرزهای غربی ایران شاهد بافت جمعیتی قابل‌توجهی از مردم اهل تسنن می‌باشد و این خود نوعی پتانسیل برای تروریست‌های داعش و هرگونه فتنه‌انگیزی در این مناطق می‌باشد؛ به همین دلیل ایران باید با استفاده از استراتژی مرزهای بسته رابطه فیزیکی و فکری دو طرف مرز با عراق را تا زمان رفع

تهدید داعش از مرزهای غربی به حداقل رساند تا از انتقال برخی از آگاهی‌های قومی و سیاسی به این سوی مرزها جلوگیری شود.

- استراتژی نزدیکی به غرب

به دلیل نیاز غرب و آمریکا به ایران در مبارزه با تروریسم و اینکه نادیده گرفتن ایران برای حل مناقشات منطقه خاورمیانه غیرممکن می‌باشد و همچنین به دلیل فشار شدید دول غربی به ایران از جانب تحریم‌های گسترده اعمال‌شده، ایران بایستی از این فرصت پیش‌آمده یعنی نیاز آمریکا به ایران در مبارزه با تروریسم جهت کاهش ضعف خود از جانب تحریم‌ها استفاده نموده و تهدیدات غرب را در خصوص اعمال تحریم‌های بیشتر خنثی نماید.

- استراتژی بی‌اعتمادی

به دلیل عدم هم‌راستایی رویه دول غربی با اهداف ایران در منطقه و اینکه هیچ‌گونه اعتمادی به آمریکا و کشورهای غربی برای ایران متصور نمی‌باشد، ایران باید از اعتماد به دول غربی در منطقه پرهیز نموده و فریب وعده‌های پوچ دول غربی را در راستای مبارزه آنان با تروریسم نخورد و اهداف خود را به صورت مستقل نیز با قدرت پیگیری نماید تا بتواند آثار تهدیدات تروریسم داعش را در مرزهای غربی خود، خود کنترل و مهار نماید.

استراتژی‌های WO

- استراتژی پر کردن خلأ رابطه

داعش در عراق بحرانی است که به کمک مبارزان مسلح خود به سرعت بر مناطق مهمی در عراق تسلط یافت. موجودیتی که ایران را تهدید می‌کند، علاوه بر داعش وجود نیروهای منطقه‌ای و قدرت‌هایی است که ورای گروه‌هایی مانند داعش علیه ایران قد برافراشته‌اند. آنچه در این راستا بر نگرانی‌های ایران می‌افزاید شکافی است که روابط منطقه‌ای ایران در ارتباط با قدرت بزرگ منطقه‌ای عربستان به آن دچار گردیده است و اگر این روابط به توازن تعدیل‌کننده خود نرسد زمینه دخالت‌های خارجی را به وجود آورده و شرایط را برای جذب نیروهای متخاصم توسط گروه‌های مخالف مصالح ملی ایران فراهم می‌آورد، به همین دلیل همکاری ایران و عربستان نیاز و مصلحت دو طرف می‌باشد.

- استراتژی کسب اعتبار

پس از سال‌های طولانی حکومت بشار اسد در سوریه و بدبینی جمع بسیاری از مردم سوریه به این حکومت به دلیل ماهیت حمایت از علویان، سبک حکومت موروثی، همچنین افکار اهل تسنن عراق در خصوص اینکه حق آنان در عراق با به قدرت رسیدن دولت شیعه تضییع گردیده و حکومت آنان را به حاشیه رانده و اعتقادی که اهل تسنن در عراق و سوریه نسبت به کسب دوباره قدرت در این دو کشور با استفاده از مبارزان تندرو سنی دارند و پس از سال‌ها جنگ در این دو کشور و مشاهده جنایات این تروریست‌ها در سوریه و عراق حتی نسبت به اهل تسنن و تخریب باور اعتماد مردم این مناطق به این تروریست‌ها، ایران می‌تواند در جهت کسب اعتبار میان اهل تسنن عراق و سوریه و بسط افکار و سیاست‌های خود کمال استفاده را به‌عنوان مطرح نمودن خود به‌عنوان پشتیبان و ناجی مردم این دو کشور به کار گیرد.

- استراتژی کاهش فشارهای بین‌المللی

همکاری ایران با جامعه جهانی در مبارزه با تروریسم داعش، کمک به مردم جنگ‌زده و آواره دو کشور سوریه و عراق و کمک مشروع به دولت‌های عراق و سوریه در مبارزه با تروریسم داعش از مواردی می‌باشند که می‌تواند بدبینی جامعه جهانی را که به‌واسطه تبلیغات دول غربی نسبت به ایران در خصوص حمایت ایران از تروریسم ایجاد گردیده را کاهش داده و بتواند با ایجاد تصویری مثبت و تعامل‌کننده با جامعه بین‌الملل فشارهای بین‌المللی بر روی خود را کاهش دهد.

- استراتژی تضعیف رقبای منطقه‌ای

رقبای منطقه‌ای ایران، در عراق و سوریه منافعی دارند که بایستی استراتژی‌های امنیتی ایران در سوریه و عراق، در چگونگی برخورد با آنها تبیین گردد. عربستان سعودی، ترکیه و رژیم اسرائیل مهم‌ترین بازیگرانی هستند که در صحنه عراق و سوریه به دنبال منافع و راهبردهای خویش‌اند و یکی از این منافع و راهبردهای آنها تضعیف قدرت و نفوذ ایران در این کشورها می‌باشد؛ بنابراین راهبرد جمهوری اسلامی در مقابل هرکدام، نیازمند ظرافت و دقت فراوانی

است تا بتواند با استفاده از فرصت‌های پیش آمده برای ایران در جهت تضعیف این رقبای منطقه-ای و افزایش بار سیاسی خود در منطقه و جهان استفاده نماید.

نتیجه‌گیری:

در این مقاله تلاش گردید تأثیر شکل‌گیری گروه تروریستی داعش، بر امنیت جمهوری اسلامی ایران بررسی گردد. در این راستا هدف مؤلف این بود که تهدیدها- فرصت‌هایی که از جانب این گروه تروریستی می‌تواند برای جمهوری اسلامی ایران متصور باشد شناسایی و پس از بررسی قوت‌ها- ضعف‌های ج.ا.ا. راه‌کارهای پیشنهادی در غالب استراتژی‌های SWOT ارائه نماید. فرضیه اصلی تحقیق برای محقق این بود که گروه تروریستی داعش می‌تواند باعث بروز تهدیدهای عدیده‌ای برای ج.ا.ا. ایران از جنبه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی باشد، فرضیه دیگری که در این تحقیق مطرح گردید و از دیدگاه محقق نیز از قابلیت ارزشی لازم برای بررسی و کنکاش پیرامون فرضیه نخست برخوردار بود این است که، شکل‌گیری گروه تروریستی داعش می‌تواند فرصت‌هایی را برای دیپلماسی فعال ج.ا.ا. ایران در ابعاد منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای، جهت نیل به اهداف و منافع ملی ج.ا.ا. ایران فراهم نماید. از دید مؤلف هر دو فرضیه ارائه گردیده در استراتژی‌های پیشنهادی در پایان کار تبیین گردیده است.

نتایج این تحقیق نشان می‌دهد افزایش قدرت و تحرک داعش در عراق و سوریه و افزایش بحران در این دو کشور، به معنای تهدید منافع و امنیت ملی ایران می‌باشد و ایران باید با تعریف خطوط قرمز خود و استفاده هوشمندانه از تمام ابزارهای سیاسی، نظامی، فرهنگی و اقتصادی خود، مانع از جهت‌گیری سیر تحولات به سمت پیشبرد اهداف داعش و دشمنان منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای ایران شود و از فرصت‌های پیش روی خود کمال استفاده را نماید، زیرا پیدایش داعش هرچند ناخوشایند و بر خلاف منافع ایران می‌باشد اما خود این رویداد دارای پتانسیل و نیرویی است که می‌تواند فرصت‌های عدیده‌ای را نیز برای ایران که از ابزارهای متعددی در جهت استفاده از این فرصت‌ها برخوردار می‌باشد فراهم نماید. بر این اساس در اولویت نخست تمرکز هم بر تهدیدات و سپس تمرکز بر فرصت‌های پیش روی جمهوری اسلامی ایران از اهمیت

حیاتی و استراتژیکی برخوردار بود، همچنین نباید فراموش کرد که در شناسایی پیش از موقع و دفع این تهدیدات، کلیت سیاست‌ها و جوامع سوریه و عراق و دیدن مشکلات و زمینه‌های اصلی آن‌ها در پیدایش چنین گروه‌هایی از اهمیت بسیاری برخوردار می‌باشد و تنها تمرکز بر قدرت‌نمایی‌های داعش و ندیدن علل اصلی و در واقع دیدن قسمت برآمده کوه یخ است که در بلندمدت می‌تواند تهدیدات فراوانی را از جانب این گروه و سایر گروه‌های تروریستی متوجه ایران نماید.

از دیگر نتایج حاصله این است که تقلیل‌گرایی آفت بزرگ تحلیل‌های مرتبط با تهدیدهای نوظهوری چون داعش است. این تهدیدات داعش شامل جنبه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی است اما درعین‌حال چنین گروه‌هایی فرصت‌هایی را نیز ایجاد می‌کنند. بایستی توجه داشت که بروز چنین تهدیداتی و ناامنی در کشورهای همسایه، به معنای تهدید منافع و امنیت ملی ج.ا. ایران نیز است و تمرکز بر قدرت‌نمایی‌ها تهدیدات و ندیدن علل اصلی بروز، در واقع ندیدن قسمت پنهان و اصلی کوه یخ است. در نتیجه بایستی به مشکلات جوامع درگیر در تهدید نیز توجه شود.

نکته مهم دیگر این است که در ارائه استراتژی‌های مبارزه با چنین گروه‌هایی، سیاست Exit Policy یعنی داشتن گزینه‌های متعدد اقدام و یا حتی خروج از محدوده تهدید و همچنین مفهوم جامع کلیه عناصر قدرت در مبارزه با این تهدیدات نوظهور مد نظر قرار گیرد.

همچنین بسیاری از استراتژیست‌های نظامی - امنیتی دچار اشتباه بزرگ تقلیل‌گرایی (Reductionism) و ندیدن تمامی لایه‌های پنهان در تهدید می‌شوند که این امر می‌تواند در سازمان‌دهی، تجهیز، آموزش و گسترش نیروها اتلاف گسترده منابع مادی، معنوی و انسانی را در پی داشته باشد. این درک جامع از قدرت در تدوین راهبردهای کلان قدرت‌های ملموس و قدرت‌های ناملموس را دربر می‌گیرد که شامل: نسبت جمعیت به مساحت، قدرت اقتصادی، عده و غده، دیپلماسی و رزیده سیاسی نظامی و کد استراتژیک کشور می‌باشد.

منابع:**الف - منابع فارسی**

- برن، رندی (۱۳۹۲)، روان‌شناسی تروریسم. ترجمه نصرالله انصاری نژاد. تهران: دانشگاه علوم انتظامی.
- آذین، احمد، سیف زاده، علی (۱۳۹۴)، بررسی زمینه‌های اجتماعی و سیاسی ظهور داعش در خاورمیانه، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و نهم، شماره چهار.
- ابراهیمی، نبی‌الله (۱۳۹۳). نوسلفی‌گری شامی؛ القاعده چیست؟ ماهنامه تخصصی مطالعات امنیت ملی. ۱۵. صص ۱۲-۱۱.
- اسدی، علی‌اکبر (۱۳۸۸). «ظهور و افول القاعده در عراق». فصلنامه راهبرد. ۱۸(۵۱)، ص ۲۴۲.
- ساسانیان، سعید، (۱۳۹۳)، ایران و مقابله با داعش؛ مانور نظامی یا زمینه‌سازی دیپلماتیک؟، خبرگزاری فارس.
- امید، علی، (۱۳۹۳)، آیا داعش معادلات منطقه‌ای را بر هم می‌زند؟ پیامدهای امنیتی تجزیه احتمالی عراق برای ایران، دیپلماسی ایرانی.
- امینیان، بهادر، زمانی، سید حسام‌الدین (۱۳۹۵)، چارچوبی نظری بر تحلیل رفتار گروه داعش، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی، شماره بیست و ششم.
- پور سعید، فرزاد (۱۳۹۳)، فتنه داعش در عراق و امنیت جمهوری اسلامی ایران؛ برآورد سناریوها. ماهنامه تخصصی مطالعات امنیت ملی. ۱۵. ص ۱۹.
- پیر علی، علی (۱۳۹۳). مانیفست داعش چیست؟/نزدیکی شیعه و سنی بزرگ‌ترین خطر است [درون‌شبکه‌ای]. خبرگزاری دانشگاه آزاد اسلامی آنا، قابل‌دسترس در، اینترنت: <http://www.ana.ir/Home/Single/88750>
- توسلی، حسین (۱۳۹۳)، تهدیدات و فرصت‌های عملکرد داعش. معاونت سیاسی سازمان عقیدتی سیاسی ارتش.
- صادقی، سعید، (۱۳۹۳)، تبارشناسی یک قرائت افراطی از اسلامی سیاسی: چه ارتباطی بین استراتژی آمریکا و ظهور داعش وجود دارد؟ [درون‌شبکه‌ای]. پایگاه تحلیلی-تبیینی برهان، قابل‌دسترس در اینترنت: <http://www.borhan.ir/NSite/FullStory/News/?Id=7469>
- عباسی دهبکری، عزیز (۱۳۹۳)، تحلیل تهدیدهای امنیتی داعش و بحران خاورمیانه بر نقش منطقه‌ای ایران. روزنامه اعتماد. ص ۶.
- عبدی، عطالله، (۱۳۹۳)، پیامدهای ژئوپلیتیکی حضور داعش در منطقه بر جغرافیای جهان اسلام، خبرگزاری فارس.

- نصری، قدیر (۱۳۹۳)، مبانی فکری و موازین عملی دولت اسلامی عراق و شام. ماهنامه تخصصی مطالعات امنیت ملی. (۱۵) ۵.
- قوام، عبدالعلی (۱۳۸۴)، فرهنگ: بخش فراموش شده یا عنصر ذاتی روابط بین الملل فصلنامه سیاست خارجی، سال نوزدهم.
- واعظی، محمود (۱۳۸۶)، چالش‌ها و رویکرد امنیتی ایران در محیط پیرامونی، معاونت پژوهش‌های سیاست خارجی. همشهری دیپلماتیک، شماره بیست و سوم.
- یزدان فام، محمد (آبان، ۱۳۹۳)، چگونه خاورمیانه بستر افراط‌گرایی شد: مؤلفه‌های شکل‌گیری داعش، دیپلماسی ایرانی.

ب- منابع انگلیسی

- Bruce Hoffma (2006). Inside Terrorism. Columbia University Press.
- Ruggie, J (1998), "What Makes the World Hang Together ?Neo-utilitarianism and the Social Constructivist Challenge", International Organization 52, 4, autumn.
- Smit. C, Reus (2002), Imgining society: Constructivism and English school. British Journal of politics and International Relations, 4,3.
- McCarthy, Niall (2015), Where are ISIS supporters tweeting from? Top Locations Claimed By Twitter Users Supporting isis In 2015, The Statistics Portal.